

Fatih Soltan diriligine hurufylary

Mämmediň ýakdyran

Category: Filosofiýa, Goşgular, Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Fatih Soltan Mämmediň diriligine ýakdyran hurufylary FATIH
SOLTAN MÄMMEDIŇ DIRILIGINE ÝAKDYRAN HURUFYLARY

Taryhda yslam dünýäsine näme zeper ýeten bolsa, näme zat musulmanlaryň agzyny alardan bolsa Eýranyň çäklerinde döräpdir ýa-da Eýranda giňden goldaw tapypdyr. Bu hakykat. Muny inkär etmek mümkin däl. Ysmaýylylar, batiniler, azrakiler, hattabiler, karmatlar, hurramylar, maýmunitler, şubbizmçiler, mustaliler, nyzarylar, ezeliler, rafiziler, babylar, behaýylar... Sanasaň sogaby bar. Hurufylyk hem şolaryň biri.

Hurufylyk tarykaty hem ilkibaşda Eýranda täze bir mezhep hökmünde orta çykypdyr.

Hurufylyk mezhebiniň prinsiplerini ses, harp, we sanlar düzüpdir. Hurufylyk gysga wagtyň içinde çaltlyk bilen ýaýranam bolsa, olaryň soňuna gan bilen, ot bilen nokat goýlupdyr.

Harplary sanlar bilen aňladyp, şol sanlaryň metedologik görnüşde hasaplanmagy netijesinde gelejege degişli maglumatlary orta atan by jemgyýet soňabaka has öte geçip, jadygöýlük, pa atma ýaly ýaramaz pişeler bilen meşgullanyp başlapdyrlar. Ýönekeý halka we belli-belli döwürlerde ýokary wezipeli döwlet işgärlerine öwezini dolup bolmajak zyýan ýetirýändikleri sebäpli käbit döwletler hut öz eli bilen olaryň ýoguna ýanypdyr.

Tarykatyň düýbünü tutanlaryň hamy soýlupdyr, Osmanly türkmen soltany Fatih Soltan Mämmediň döwründe bolsa müňlerçe hurufy diriligine ýakylyp öldürilipdir.

■ **Diriligine oda oklanan hurufylar**

1450-nji ýylyň güýz aýlary häzirki Türkiýäniň Edirne şäheriniň eteklerindäki çäýirlyk meýdanda birnäçe günläp içine müňlerçe kişini sygdyryp boljak ullaň çukur gazylypdyr. İş gutaransoň, çukury tokaýdan odundyr çöp-çalam bilen doldurupdyrlar, yzyndanam oda beripdirler.

Çukurdan lowlap asmana galan ot adamlarda hamala dowzah ýere göçüp gelen ýaly duýgyny döredipdir. Ýalyn mazaly asmana galanda esgerler el-aýaklary daňylan müňlerçe adamy südenekläp çukuryň erňegine getiripdirler. Ilkinji bolup uly iliň hormatlaýan ýaşulysy tekbir getiripdir. Ýaşulynyň yzyndan müňlerçe adamyň tekbiri we gargyş-sögünji tokaýa ýaň salypdyr. Esgerler işe girişip çukuryň erňeginde duran müňlerçe eli-aýagy daňylgy adamy oda oklap başlapdyrlar. Diriligine oda oklananlaryň dady-perýady tekbirlere we gargynçlara garyşyp, ylla magşar meýdanynyň gohy ýaly goh döredipdir. Oda oklanýanlaryň sany artdygyça çukura şonça-da odun oklanypdyr. Daş-töwerek ýanan etiň ysyndan ýaña durar ýaly bolmandyr. Çar tarapy tüsse gaplap alypdyr. Ýöne birnäçe sagatlap dowam eden bu pajygaly waka gutarýança bir adamam meýdany taşlap gitmändir, iň soňky oda oklanan hurufy ýanyp kül bolýança şol ýerde bolupdyrlar, soňra hemmesi jem bolup diriligine ýakylanlaryň ruhuna nälet okap, öýli-öýüne dagapdyrlar.

■ Hurufylyk mezhebi barada nämeleri aýtsa bolar?

Göräýmäge ýakylan bedibagtlaryň ullaň bir günäsem ýokdy. Olaryň bar günäsi – hurufy bolmakdy, ýagny olar yslam taryhynyň iň baýyňy-gözüni aýlaýjy, iň bulaşyk, iň reaksioner mezhebiniň agzasydylar.

Şaýylygyň binýadynda dörän hurufylyk mezhebiniň düýbünü 1340-njy ýylda doglan eýranly sufi Faýzylly Astrabady tutupdyr.

Faýzylly Astrabady we onuň yzyna eýerijiler Hudaý adamyň özünde we Gurhanda ýüze çykýar diýip hasap edipdirler.

Astrabady özünden birnäçe asyr öň dörän reaksioner mezhepleriň, aýratynam batiniligiň täsirindäki adam bolupdyr. Onuň mezhebiniň ynanç esasyny “harplaryň we sanlaryň mukaddesligi” prinsipi bilen «ses» düşünjesi düzüpdir.

Astrabadynyň pikirine görä her bir zadyň öz “sesi” bolupdyr, hatda jansyz jisimlerde hem bu aýratynlygyň bardygy nygtalypdyr. Meselem iki daşyň biri-birine galtaşmagy bilen döreýän ses jansyz jisimleriň özboluşly aýratynlygy hasaplanypdyr.

Konsepsiýasy ses, harp we san düşünjesine esaslanýan hurufylyk arapça “harf” sözünüň köplük sany bolan “huruf” sözünden gelip çykyp “harplar bilen baglanyşykly ylym” diýmekligi aňladýar. Hurufylugyň öňbaşçysy Astrabady mezhebiniň ýörelgelerini pars dilinde ýazan «Jawydannama» atly kitabynda siwmollaryň dili bilen jikme-jik düşündirýär.

Absolýut hakykaty düýşünde görendigini aýdýan Astrabady döreden sistemasynyň teoriýasyny arap elipbiýiniň ýigrimi sekiz harpyna pars diline mahsus bolan dört harpy goşup we bu harplaryň arasyndaky matematiki baglanyşyga esaslanyp kämilleşdiripdir. Gysgaça aýdylanda, Astrabadynyň sistemasy şeýleräk:

Adamyň ýüzünde ýedi sany “çzyzyk” bar. Bular iki gaş, dört kirpik we saç. Dogabitdi bar bolan bu aýratynlyklar «eneden geçme çzyzyklardyr». Erkeklerde kämillik ýaşyna ýetende ýüze çykýan «atadan geçme çzyzyklar» – murt, sakgal, burunasty çzyzyk, dodagasty çzyzyk bilen jemi on dört sany bolýar. Bu san olaryň ösüp çykan ýeriniňem goşulmasy bilen bile ýigrimi sekize köpeldip, saç we dodagasty çzyzyklaryň iki bölünmegi bilen otuz ikä ýetirilýär. 28-lik san arapça Gurhanda, 32-lik bolsa parsça «Jawydannamanyň» ýazylyşynda ulanylan harplaryň sanydyr.

■ Nesimi we hurufylyk

Beýik türkmen şahyry Seýit Nesimi ynanç meselesinde hurufylygyň täsirine düşen şahyr hasaplanýar. Nesiminiň ynanjy we pajygaly ölümi baradaky jedelli gürrüňlere girmäge hem-de bu barada belli bir kesgitlemäni bermäge güýjümüz ýetenok. Ýöne türkmen, pars we arap dillerinde çuňňur filosofiýa ýugrulan ajaýyp eserleri döreden Nesiminiň goşgularynda adam gönüden-göni Hudaý hasap edilmese-de, onuň öwülip arşa

çykarylýandygyndan, hakykat bilen deň hasaplanýandygyndan çen tutup, hurufylygyň şahyra ýiti täsir edendigini duýmak kyn däl. Şahyryň goşgulary hurufylaryň arasynda giňden ýaýrapdyr. Emma Nesiminiň pikirlerinden gelýän «ys» onuň başyna ýetmän goýmandyr, ol 1417-nji ýylda halypasy Faýzylla Astrabady ýaly dabanyndan soýlup öldürilipdir.[1]

Harplaryň aýratyn many berlişini we hurufylygyň prinsipleriniň çeper beýanyňy Seýit Nesiminiň:

*«Hakdan inen kelamam, ýagny ki lamu beden,
Ylmu kitabu härfem, aýatu beýinatam»*

*«Müşrik olup bu güne bakma, gel, eý, ýagynsyz
Aýaty fethi babam, suraýy murselatam».*

Ýa-da:

*«Ýüzüňde okyram innä fetehnä,
Kelamulla ile sabgul – mesan sen».*

Ýa-da:

*«Eý nury aýnyň wähyi hakdan yşaratdyr bu gün,
Leýletül mygraja zülfüňden beşaratdyr bu gün».*

Ýa bolmasa:

*«Löwhi mähfuzyň hurufy ýagny gaşyň, kirpigiň,
Jümle Kurandyr ynan kim hak budur Kuran diýdi».*

Ýa-da:

*«Älemul-gaýbyň wujudy menden oldy äşikär,
Eý basiretsiz meni gör kim ne zaty adamam».*

Mysallary näçe getirseň getirip oturmaly. Ýöne şahyryň goşgularynda hurufylygyň täsiriniň has ýiti duýulýan «Ýañagyň kaf wel Kuran» atly saýtymyzda ýerleşdirilen goşgusyny okamagy maslahat bermek bilen bu paragrafy jemleseň maksadalaýyk bolar.[2]

■ Teýmirleňiň ogly Miranşa hurufylaryň derisini ýüzdürdi

Ses emele gelende “söz” döreýär, söz bolsa harplardan düzülýär, hususanam her bir zadyň özeni “harpdan” ybarat we her bir harpyň san taýdan gymmaty bolupdyr. Ynha, şu prinsipden ugur alan Astrabadynyň pikirçe yslamyýet bilen baglanyşykly ähli meseleleri arap elipbiýiniň 28, pars elipbiýiniň 32 harpy bilen çözmek mümkinmişin.

Her bir zat sanlarda gizlenenmiş, sanlaryň arasyndaky baglanyşyklar arkaly Gurhanyň düşündirilse, gizlin syrlary çözüp we absolýut hakykata göz ýetirip bolýarmyş.

Hurufylyk ysalam alymlary tarapyndan ilki başda reaksioner mezhep ýaly görülse-de, Astrabadý soňabaka dünýäniň, ahyretiň, hususanam hemme zadyň özeniniň özüdigini ygylan etmegi we özüne «Men aslynda Isa pygamberiň özi, dünýäniň halasgäri – Mäti men» diýip samrap başlamagy netijesinde hurufylaryň «dinden çykan kapyr» diýip ygylan edilmegine getirdi. Şol wagtlar tarapdary barha artýan hurufylaryň syýasy häkimiýeti ele geçirme howpy abanýar. Emir Teýmirleňiň ogly Miranşa 1394-nji ýylda Faýzylla Astrabadynyň kellesini kesdirýär. Munuň bilenem çäklenmedik Miranşa onuň derisini ýüzdürýär, jesedini ýüpe bagladyp bazarlarda aýladýar, etini aç itleriň önüne okladyp, göwresinden galan bölekleri-de oda atdyrýar.

Astrabadynyň jezalandyrylyp öldürilendigine garamazdan agzasy we güýji barha artýan hurufylaryň ymykly söbügine düşülýär. Ele düşenleriň ýa hamlary soýulypdyr, ýa-da oda oklanypdyr. Iki-ýeke diri sypanlar bolsa özlerini Anadoly türkmenleriniň arasyna atyp halas bolýar.

Kem-kemden köpelen hurufylar Fatih Soltan Mämmediň hökümdarlyk süren ýyllarynda sanlaryň we harplaryň jadysy bilen patyşanyň hut özüne-de täsir edip, köşge syzmagy we döwlet işlerine sokulmagy başarypdyrlar. Hernä döwletiň akyllý we güýçli weziri Mahmyt paşa howpy önünden duýup, şol döwrüň iň güýçli din alymlaryndan, Fahreddin Ajamydan hurufylaryň «dinden çykan kapyrlyklary» baradaky fetwany çykardyp ýetişýär. Mämmed soltanyň mundan soň alymlar bilen ylalaşmakdan başga alajy galmandyr.

Netijede Edirne de ýokarda gürrüňi giden uly ot ýakylypdyr. Oduň başynda ilkinji bolup tekbir getiren ýaşulyňyň ady-da Fahreddin Ajamydy. Taryhda yslama howp salan hurufylyk tarykaty şeýdip ýok edilipdir...

[1] Nesimi boýunça giňişleýin öwrenmek üçin Osman Ödäýewiň «Seýit Nesimi» makalasyna seret:

http://www.kitapcy.ga/news/seyt_nesimi/2018-07-19-1386

[2] Görkezilen goşgynyň linki:

http://www.kitapcy.ga/news/yanagyn_kaf_wel_kuran/2018-07-19-1392

Taýýarlan: Has TÜRKMEN. Taryhy makalalar